MIRCEA ELIADE:

ÎNTOARCEREA ÎN MANSARDA

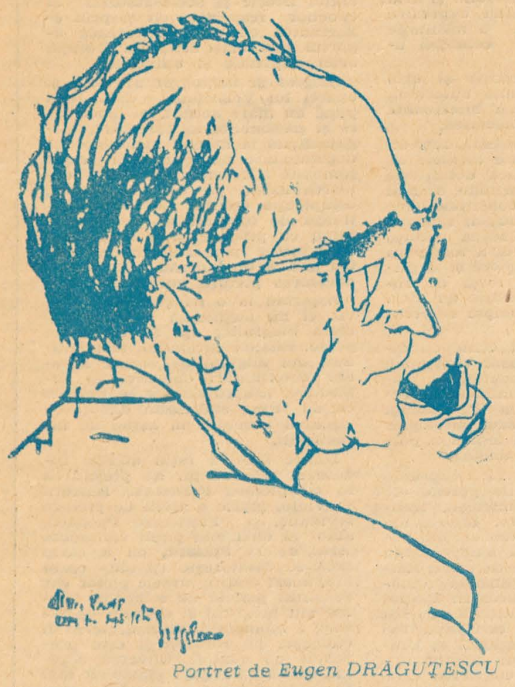

Portret de *Eugen DRAGUȚESCU*

De-abia intrasem în această lume, nouă pentru mine, a prietenilor recent căsătoriți, cînd a trebuit să mă prezint la regimentul de artilerie antiaeriană căruia îi fusesem afectat. Se găsea la Ghencea, la capătul celălalt al Bucureștiului. Ca să ajung acolo, aveam o jumătate de oră de mers cu tramvaiul, apoi douăzeci de minute de mers pe jos. Cum mă așteptam, fusesem de mult declarat „neprezentat la încorporare", dar nu am fost totuși, din oficiu, băgat la carceră. Colonelului nu-i era străin faptul că veneam din „Extremul Orient" și, așteptînd hotărîrea Consiliului de disciplină, lăsase lucrurile încurcate. Cu toate astea, am fost consemnat, așa cum o prevedea regulamentul, încît timp de două săptămîni nu am avut voie să ies din incinta cazărmii. Spre marea mea uimire, lucrul acesta nu m-a mîhnit din cale-afară. Erau în regiment mulți alți tineri recruți care beneficiau, ca și mine, de o reducere a stagiului militar. La capătul a trei luni de cazarmă, aveau acum dreptul să cineze și să-și petreacă noaptea în oraș. Cînd venea seara rămîneam în compania soldaților de trupă, din care majoritatea veneau de la țară. Cînd eram mai tînăr, mi se întîmplase adesea să parcurg în timpul verii satele din Carpați sau de pe malurile Dunării și să-mi petrec noaptea în case de țărani. Puteam deci să spun că viața de la țară nu-mi era total necunoscută. Totuși, am avut nevoie de această perioadă de ședere forțată în cazarmă și de domiciliu obligatoriu pentru a-mi face o idee mai precisă despre țărani și viața lor. Mă simțeam absolut în largul meu în tovărășia lor, și unii dintre ei mi-au devenit prieteni.

Zilele mi se păreau totuși lungi. De la scularea în zori și pînă la stingere, orele se scurgeau greu. Aveam dreptul să particip la instrucție, dar, cum venisem la regiment la trei luni după ceilalți, nu fusesem încă trimis la o baterie. Un sublocotenent se oferise să mă ajute să cîștig timpul pierdut, dar nu m-a învățat mare lucru. De la început m-a asigurat că în calitatea mea de intelectual nu-mi va fi greu să învăț funcționarea tunului DCA. Prefera în mod vizibil să-i vorbesc despre India. Ne petreceam timpul alături de tun, el punîndu-mi întrebări despre climă, muson, temple, și, bineînțeles, despre indience, și eu răspunzîndu-i. În rest aveam puține șanse să devin un bun trăgător de DCA, vederea fiindu-mi mult prea slabă pentru a-mi permite reperarea unui avion inamic la timp. Ceva mai tîrziu, s-a descoperit că din pricina miopiei fusesem afectat serviciului auxiliar. Nu am fost deci obligat decît la o instrucție de front.

Seara, cu oarecare melancolie, îmi vedeam camarazii luîndu-și biletele de voie și plecînd în oraș. Departe, în vale, zăream Bucureștii, acoperișurile pline de zăpadă și fumul coșurilor uzinelor. Revedeam atunci în gînd micul ermitaj din Swargashram, și, amintirea acestei perioade de infinită singurătate îmi ajungea ca să mă înseninez. Cunoșteam de multă vreme efectul liniștitor pe care-l aveau aceste imagini din Himalaya. Odinioară pusesem la punct o serie de „exerciții spirituale" grație cărora eram în stare să mă refugiez și să mă închid în universul imaginar ales, fie că erau galaxii, Egiptul sau Grecia misterelor orfice. Tot așa, îmi era suficient acum să evoc cu precizie și în cele mai mici detalii, bătrînul meu *kutiar* (cabană mică, izolată — n. t.), cutare sau cutare stîncă de pe malurile Gangelui, pentru a-mi recăpăta seninătatea, liniștea interioară, invulnerabilitatea, plenitudinea.

Într-o dimineață, am fost convocat la colonel. Era înconjurat de alți patru ofițeri și se pregăteau să mă judece pentru „neprezentare și refuz la încorporare". Sentinela care mă însoțise, îmi luă centironul. Colonelul îmi puse cîteva întrebări. Procurorul militar expuse, fără să insiste, gravitatea cazului meu și se mărgini să citească articolele codului justiției militare care mă priveau. În mod normal ar fi trebuit să fiu condamnat la nu știu cîte săptămîni de închisoare. Dar își termină rechizitoriul invocînd pentru mine circumstanțe atenuante căci, a adăugat el, „tribunalul avea de-a face cu un licențiat în filozofie dintre cei mai înzestrați, care și-a petrecut trei ani în India pentru studii". Un căpitan tînăr fusese numit din oficiu să mă apere și, dîndu-și multă importanță, își spuse pledoaria. Așa cum mă așteptam, am fost achitat și sentinela mi-a dat înapoi centironul. Eram doar constrîns să compensez cele trei luni de absență, așa încît în loc să fiu „lăsat la vatră" în octombrie odată cu contingentul meu, nu puteam fi decît în ajunul Crăciunului.

Cu mare ușurare am primit, într-o seară de februarie, primul meu bilet de voie. Am plecat de la cazarmă cu un grup de camarazi de care nu îndrăzneam să mă despart, așa de tare mă temeam să nu trec pe lîngă vreun gradat fără să-l salut. Dealtfel, vreme foarte îndelungată, nu m-am putut opri să nu salut, oricît de departe îl zăream, și cît mai regulamentar posibil, pe orice purtător de uniformă, de la ofițeri și subofițeri, pînă la comisarii de poliție și la sergenții de stradă, — și chiar pompierii.

Nu-mi comandasem uniformă la croitor și purtam tunica, mantaua și bocancii de la intendență. Prima dată cînd m-am dus astfel costumat la redacția ziarului *[Cuvîntul]*, lui Nae Ionescu și colaboratorilor săi li s-a tăiat respirația. Cu greu înțelegeau cum putusem veni din cartierele Bucureștiului pînă în Calea Victoriei în uniforma aceea de trei ori mai largă și cu bocancii clăpănind, riscînd să-i pierd la fiecare pas de mari ce-mi erau. Ceea ce îi mira cel mai tare era că nici un polițist nu mă oprise pe stradă să-mi ceară actele, căci aveam perfect înfățișarea unui dezertor fugit cu uniforma altuia.

Îmi era indiferent. Sigur, cred că numeroși trecători m-au privit contrariați, dar cum nu eram atent decît la uniforme, nici nu le-am observat zîmbetele ironice. Toată iarna aceea, de îndată ce ajungeam acasă, mă schimbam, și, după cină, mă duceam să-mi văd unul sau altul dintre prieteni. O cunoscusem pe Leta Stark, sora lui Ionel Jianu, și pe prietena ei Vera, amîndouă arhitecte. Îmi plăcea să-mi petrec seara în compania lor și să discutăm, pînă tîrziu noaptea, despre alchimie, filozofie asiatică și istoria religiilor.

Îmi mai plăcea să mă duc pe Bulevardul Elisabeta, la Haig și Marietta Sadova. Într-o seară, fără să prea știu de ce, am început să le povestesc ce mi se întîmplase la Bhawanipore, și motivele pentru care a trebuit să-l părăsesc pe Dasgupta. Pînă atunci, mă străduisem să nu mă gîndesc la Maitreyi, dar India și amintirile pe care le adusesem de acolo mă obsedau. Nu puteam să mă duc nicăieri, nici să văd pe cineva fără să le simt trezindu-se în mine, fără să fiu tentat să vorbesc despre ele. Mă legam de cel mai mic pretext, și la cazarmă, în serile petrecute în jurul sobei, mă trezeam depănîndu-mi amintirile. Și totuși erau ascunzișuri întregi în memoria mea despre care nu vorbeam niciodată, căci nu aș fi izbutit să le dezvălui, chiar străduindu-mă. Era un continent secret, inaccesibil, ca o altă Atlantidă scufundată în străfundurile mele. La drept vorbind, cu cît îmi plăcea mai mult, și îmi era char necesar să evoc imaginile, personajele, evenimentele din ceea ce eu numeam „India istorică", și care nu erau în definitiv decît elementele superficiale ale unei biografii cu două dimensiuni, cu atît mai mult împingeam în adîncul ființei mele acel univers secret făcut din semne și revelații incomunicabile.

Ducîndu-mă să-l revăd pe Rădulescu-Motru, bănuiam desigur că-mi va pune întrebări despre filozofia indiană. Îmi scrisese odată la Calcutta că încercase în mai multe rînduri să citească *Upanișadele* și textele vedânta, dar nu se alesese cu mare lucru, și conta pe mine să-i explic de ce aceste texte prezentau, pentru unii autori, un interes filozofic atît de mare. Cînd l-am revăzut, mi-a părut mult mai sănătos și chiar mai tînăr și mai lucid decît cum îl cunoscusem în timpul primului an de facultate, în 1925. Nu mi-a pus decît foarte puține întrebări despre filozofia indiană, dar nu s-a mai oprit în schimb din întrebări privind tot ceea ce făcusem în Bengal și în Himalaya, privind situația politică și în special despre Gandhi și mișcarea naționalistă. A făcut același lucru de fiecare dată cînd l-am văzut.

Cît despre Mircea Vulcănescu, acesta se folosea de orice ocazie pentru a mă face să vorbesc despre filozofia indiană. Locuia tot în casa părinților săi, pe strada Popa Soare, cu Margareta, a doua lui soție, și era deja tatăl unei fetițe. Se îngrășase mult în ultimul timp, dar avea o față tot așa de frumoasă ca altădată, și privirea tot așa de întunecată și adîncă, și așa a rămas pînă la ultima noastră întîlnire, zece ani mai tîrziu. Avea totuși să continue să se îngrașe, dar fără ca aceasta să-l facă să-și piardă din vivacitate. Cînd vorbea, măsura fără încetare în lung și în lat încăperea, sclipind de inteligență, tratînd despre orice cu aceeași competență și claritate. Lecturile sale erau pe cît de variate, pe atît de numeroase, și făcea totul mai bine decît oricine. Cînd s-a hotărît să învețe bridge, s-a cufundat în teorie și manuale timp de cîteva săptămîni, apoi a devenit campion. Redacta cu aceeași ușurință și mai ales cu aceeași competență, articole despre subiecte foarte diferite cum ar fi teologia orientală, economia politică sau romanul contemporan. Într-o zi a citit într-o revistă franceză anunțul unui concurs privind romanul polițist pe care revista îl publica. Mircea a citit romanul, a răspuns imediat și fără nici o dificultate a obținut premiul întîi.

Scria mult dar publica puțin, și numai atunci cînd prietenii sau împrejurările îl constrîngeau. Nu era — așa cum îi plăcea să spună despre Goethe — decît un „scriitor ocazional". Nu intervenea în polemici și nu publica vreun articol decît pentru a lua apărarea unui prieten atacat pe nedrept.

Scria în principal pentru *Cuvîntul*. [...] Dar cel mai adesea, Mircea Vulcănescu scria numai pentru el, sau cel mult pentru cîțiva prieteni. Era vorba de eseuri, de mici studii despre probleme obscure și puțin curente, de planuri ale unor viitoare tratate de teologie, morală sau economie politică.

În anul acela era director de vamă. Nu înțeleg cum a putut să-și păstreze postul așa de mult timp, dată fiind incoruptibilitatea sa absolută : era de o cinste atît de riguroasă încît pierdea cîteodată orice contact cu realitatea. Mi-a mărturisit odată că, pentru el, singurul criteriu era Regulamentul vămilor pe care refuza să-l interpreteze și se mărginea să-l aplice fără greșeală.

De la el am aflat că Stelian Mateescu fusese în cele din urmă internat într-un spital de psihiatrie. În ultimii ani, Stelian dăduse într-un fel de manie religioasă, ceea ce nu-l împiedicase să scrie cîteva nuvele care, după Mircea, erau extraordinare. Apoi, într-o zi, a făcut o criză : găsindu-se la Mircea, Stelian a scos din buzunarul pardesiului un cuțit mare cu care a încercat să-i taie beregata. Voia să-și omoare toți bunii prieteni pentru ca, spunea el, „să-i salveze de Demon".

În afară de Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu era singura persoană cu care vorbeam îndelung despre filozofia indiană. Îl interesau mai cu seamă soteriologia și estetica. Memoria sa prodigioasă îi permitea să asimileze rapid tot vocabularul tehnic. Ceilalți prieteni nu-și credeau urechilor cînd mă corecta pentru a preciza un detaliu sau o expresie. Cum găsea timp pentru toate, îmi citea articolele din *Cuvîntul* și-mi asculta și toate prezentările pe care începusem să le fac la radio. Poetul Adrian Maniu, care conducea pe atunci emisiunile culturale, îmi transmisese prin Ionel Jianu că dorea să mă cunoască. Cu Jianu m-am dus într-o zi la biroul său, în strada Edgar Quinet. Mi-a propus să vorbesc despre India la radio, în cadrul a două emisiuni pe lună, de douăzeci de minute, care urmau să-mi fie plătite cu opt sute de lei fiecare. Am acceptat cu înfrigurare propunerea căci, în afara salariului foarte modest pe care îl primeam de la ziar, nu aveam nici o altă resursă, și-mi era cam rușine că la douăzeci și cinci de ani mă aflam încă dependent de părinți.

Aceste conferințe la radio, de care m-am servit în parte pentru a redacta *India* în 1934, mi-au adus o oarecare notorietate. Cînd Ionel Jianu m-a invitat să vorbesc despre Rabindranath Tagore la Fundația Carol I, în ciclul conferințelor pe care era însărcinat să le organizeze pentru grupul Forum, sala era plină. Venisem fără note, și, ca să spun drept, fără să mă fi pregătit. Și m-am bucurat de un succes cu atît mai mare. Lăsîndu-mă în voia inspirației, am evocat Bengalul și nopțile sale sufocante, licuricii de la Chandernagor, și, se înțelege, întîlnirile și convorbirile avute cu poetul indian la Shantiniketan. Nu cred că publicul a învățat mare lucru de la mine în acea zi, dar am reușit totuși să-l familiarizez cumva cu personalitatea lui Tagore, și am obținut un succes sigur.

După conferință, în mijlocul unui grup de prieteni care mă așteptau la ieșire, l-am zărit pe Constantin Noica. Îl cunoșteam de mult, chiar din liceu, dar cum eram cu trei sau patru ani mai mare, el intrase la universitate pe cînd eu mă pregăteam să plec în Orient, și astfel nu avusesem ocazia să ne cunoaștem mai bine. Primisem, totuși, la Calcutta, scrisori de la el care îmi păruseră remarcabile. Tînărul acesta odinioară așa de timid, se maturizase considerabil după plecarea mea. La scurt timp după întoarcerea la București, mai mulți prieteni mi-au vorbit despre el și despre felul în care se purtase la universitate. În primul an nu prea frecventase cursurile și citise cam la întîmplare tot ce-i căzuse în mînă. Era pe-atunci, așa cum mi-a mărturisit mai tîrziu, surîzînd, un pic „monden". Îi plăcea să danseze și nu rata nici o serată. La sfîrșitul primului an de studii, și-a dat seama, în timpul verii, că nu făcuse și nu învățase nimic. S-a hotărît atunci să-și organizeze viața și studiul într-un mod mai inteligent. „Nu poți ști decît ceea ce ai învățat", spunea el. Ceea ce a și făcut, începînd să studieze serios filozofia. Și-a stabilit un program de studiu și s-a conformat acestuia pînă la doctorat. În toamnă, în ziua începerii cursurilor, Constantin Noica a sosit destul de devreme ca să se instaleze în primul rînd, pe locul cel mai bun, cu caietul de notițe pe genunchi. A urmărit toate cursurile la care se hotărîse să asiste, cu cea mai riguroasă punctualitate. Își promisese să învețe greaca și își petrecea cîteva ore pe zi citind un clasic al filozofiei. Așa a citit de patru ori la rînd *Critica rațiunii pure*. Nemulțumindu-se doar să știe, voia și să înțeleagă și să-și însușească gîndirea marilor filozofi, fie că era vorba de Platon, Aristotel, Kant sau Hegel.

Pregătea o licență sub îndrumarea lui P. P. Negulescu și nu avea deloc intenția să se prezinte la doctorat în străinătate, căci pe de o parte mai avea mult prea mult de învățat în România, și pe de altă parte, avea intenția să se căsătorească cu Wendy Muston, ceea ce nu știam atunci, dar aveam să aflu ceva mai tîrziu, cînd relațiile noastre au devenit mai strînse.

Cert este că în seara conferinței mele despre Tagore, a venit să mă asculte însoțit de un coleg de facultate, un tînăr cu părul blond și ciufulit, originar din Sibiu. Era Emil Cioran. Îmi amintesc că i-am revăzut pe amîndoi, la mine, în primăvara următoare, cu alți prieteni.

La începutul lui martie, Rădulescu-Motru a reușit să-mi obțină o permisie de o lună pentru a-mi îngădui să lucrez la teză, și am putut astfel să-mi reiau viața de student. Teza era deja parțial redactată, dar în engleză. Trebuia să traduc în românește capitolele care ar fi prezentat interes pentru juriu la doctorat. Hotărîsem să las deoparte capitolele consacrate analizei formelor populare ale practicilor yoga, chiar acelea care mai tîrziu aveau să intereseze în mod deosebit orientaliștii și specialiștii în istoria religiilor, în ediția franceză din 1936.

Locuiam din nou în mansardă. Puteam lucra aici, ca altădată, pînă tîrziu noaptea, fără să mă tem că trebuie să mă scol la patru dimineața să mă duc la cazarmă. Îmi mai făcusem rost de etajere pentru a-mi rîndui cărțile aduse de la Calcutta. Îmi găsisem dosarele și caietele din Ripon Street și Bhowanipore. Păstram speranța, ascunsă în fundul sufletului, de a le reciti de îndată ce-mi voi lua doctoratul.

Viața la București îmi redevenea familiară și mă obișnuiam cu ea pe zi ce trece. Aveam impresia că mă găsesc într-un oraș necunoscut, plin de resurse nebănuite și că trăiam una din acele perioade privilegiate în care dispui de totul pentru a-ți crea „operele majore". Era cel puțin ceea ce îmi plăcea să cred, și n-aș fi vrut să plec în Orient fără ca mai înainte să-mi fi realizat o parte din proiecte și, printre altele, fără să-mi fi publicat unele dintre manuscrise.

Toată iarna, am scris inspirîndu-mă din însemnări, o serie de comentarii și reflecții pe care le-am adunat într-o cărțulie de vreo suta de pagini, *Solilocvii*. Mihail Sebastian, Ion Călugăru și eu plănuiam să lansăm o colecție pe care o intitulasem „Cartea cu semne". Poetul Zaharia Stancu ne dăduse ideea, după ce obținuse de la directorul Tipografiei „Bucovina" condiții de editare extrem de avantajoase. Avansul garanției cerute era din cele mai modeste și soldul putea fi stabilit după vînzarea primelor cinci-șase sute de exemplare.

În același fel Zaharia Stancu făcuse să apară *Azi*. Într-o anumită măsură și eu contribuisem la apariția acestei reviste în care, mai tîrziu, m-am văzut, în mod regulat, luat în răspăr. Com-laborasem totuși la lansarea ei : primul număr se deschidea cu extrase din *Solilocvii*, și al doilea sau al treilea număr conținea pagini întregi din jurnalul meu indian, sub titlul *Șantier*. În afară de aceasta, în scopul de a aduna suma necesară depunerii garanției, Zaharia Stancu a avut ideea să organizeze turnee de conferințe și reuniuni literare în orașele de pe Dunăre, și mi-a cerut să particip, se-nțelege pentru a vorbi despre India. Am consimțit cu atît mai bucuros cu cît George Mihail Zamfirescu, autorul *Madonei cu trandafiri*, pentru care aveam admirație, se afla și el printre noi. Îmi amintesc străzile înzăpezite ale Olteniței sau ale Roșiorilor-de-Vede, și noroaiele în care ne bălăceam la dezgheț. Îmi amintesc sălile prost luminate, înțesate de un public amestecat în care primarul stătea lîngă popă, în care se îngrămădeau liceeni și liceene, prietenii și părinții lor, persoanele oficiale cu familiile lor. După fiecare ședință, ca un făcut, trebuia să ascult lamentările tînărului intelectual din partea locului care ar fi avut atîtea lucruri de spus dacă „lumea" l-ar fi înțeles, în loc să facă din el un ratat. Îmi amintesc de o seară în care am fost tare crud, și chiar nedrept, față de unul din ei, pe cînd mă însoțea de-a lungul străzilor noroioase ale orașului, sub lumina leșinată a becurilor cu gaz, și nu se mai oprea din jelanie. L-am întrerupt brusc.

„Să nu credeți, i-am zis, că scriitorii ruși din secolul trecut au avut străzi mai bune decît ale dumneavoastră. Dar ei aveau talent !".

Nu știu dacă am avut dreptate să-l tratez așa. Nu făceam dealtfel decît să repet ceea ce spusesem într-una din *Scrisorile către un provincial*, din 1927, anume că nimic, *absolut nimic*, nu ar putea să împiedice un spirit creator să se exprime, dacă este liber să o facă și este conștient de aceasta. Doar lipsa libertății sau lipsa conștiinței de sine pot steriliza creația.

Mulțumită conferințelor literare, Zaharia Stancu a izbutit să adune suma de care avea nevoie pentru a acoperi primele cheltuieli ale revistei, fiindcă *Azi* a apărut la începutul lui 1932. Mihail Sebastian și Ion Călugăru, care colaboraseră la primul număr, au pregătit fiecare cîte un volum pentru colecția „Cartea cu semne". Sebastian a publicat *Extrase dintr-un carnet găsit* și Călugăru o serie de nuvele. Cu a mea, se adunau trei cărțulii care au apărut odată, în primăvara lui 1932. Îmi amintesc că am intrat toți trei în biroul lui Nae Ionescu pentru a-i oferi cele trei exemplare cu dedicație. Mihail Sebastian era cel mai fericit dintre toți, căci era prima lui carte și faptul că se vedea așa de repede publicat îl încuraja în vocația sa. Pregătea deja un volum de nuvele mai important decît precedentul, *Femei*, care a apărut în toamna următoare la Ciornei.

Micile noastre scrieri au fost bine primite de critică. Difuzarea lor însă, lăsa de dorit căci nu era asigurată decît la Tipografia „Bucovina". Colecția noastră trebuia să cuprindă vreo zece titluri avînd ca autori, printre alții, pe Mircea Vulcănescu, Dan Botta, Paul Sterian. Numai cărțile lui Paul Sterian și Ilarie Voronca au putut vedea lumina tiparului. Rezultatele acestei experiențe nu ne conveneau și nici editorului, și de comun acord, am renunțat.

Tot în iarna aceea, l-am cunoscut la Mircea Vulcănescu pe Dan Botta. Mi-a oferit o culegere de poeme, *Eulalii*, care mi-au plăcut mult. Venea cîteodată în vizită la mine. Era un băiat înalt și blond care, lansat în vreun discurs, ridica brațul drept cît putea de sus și amenința cerul, dînd din deget — „degetul său apodictic", spunea. Cînd a venit prima dată la mine, și a văzut cele două camere ticsite de cărți, i s-a tăiat respirația apoi a exclamat : „Parcă-i biblioteca unui erudit alexandrin !".

Citea puțin, și numai clasici. Aceasta însemna de la Proust la poeziile populare. Avea o preferință netă pentru bibliotecile în care se găseau cărți de bază putînd să servească drept intrumente de lucru sigure : dicționare, gramatici, studii filologice, ediții critice. Îl pasionau etimologia și semantica, și cînd descoperea un cuvînt rar, un adjectiv uitat, expresii de altădată, le repeta cu voce tare, pe diferite tonuri, aproape că le savura, și exclama : „Cît e de frumos ! Cît e de frumos !"

Mansarda mea devenise din nou un loc de întîlnire. Mircea Vulcănescu trecea adesea pe aici în drum spre casă, și Paul Sterian venea cu soția, Margareta, pentru ca, spunea el, să-și regăsească „anii de student parizian". Margaretei îi plăcea să privească peisajul de la ferestruica mea în formă de hublou, în timp ce Paul vorbea despre proiectele sale. Se simțea în stare să scrie tot așa de bine un roman polițist ca și o carte de rugăciuni. Izbucnea pe neașteptate într-un rîs strident și pe care l-ai fi putut crede artificial. Cei care îl ascultau își țineau suflarea, neștiind prea bine dacă va continua să rîdă sau să vorbească. Faptul că-și deruta auditoriul era exact ceea ce îl înveselea pe Paul. Nu era mulțumit decît cînd își vedea interlocutorul cu gura căscată. Ca și Mircea Vulcănescu, Paul Sterian se arăta în stare să abordeze subiectele cele mai diferite, și scria foarte repede. Compunea cîteodată într-o singură noapte poeme admirabile. Alteori, îi ajungea o săptămînă ca să scrie un roman polițist. Era și pictor în timpul său liber, dar a trebuit să renunțe , din cauza soției sale, se pare, și de teamă să nu o imite. „Ne-am influența unul pe altul", spunea el. Totuși, cîțiva ani mai tîrziu, a închiriat o cămăruță în oraș ca să picteze, și se închidea acolo de îndată ce avea timp liber. Nu știu dacă faptul că a închiriat această cameră pe ascuns este motivul rupturii care a intervenit între ei mai tîrziu, în 1935.

Petre Comarnescu urca adesea la mine și-mi amintesc că la început, vorbeam numai englezește între noi. Se întorcea după doi ani petrecuți în California de unde venea cu un doctorat în filozofie, și ținea să-și întrețină engleza. Pe vremea aceea, scria articole despre omul și civilizația americană, articole pe care le-a adunat mai tîrziu într-o culegere : *Homo americanus*. În afară de aceasta, publica în diverse ziare sau reviste, cronici literare, artistice și muzicale. Neobosit, era la curent cu toate, în domeniul politicii ca și în cel al artei, și avea mereu un proiect în cap. Organizase seri literare și cicluri de conferințe. Tot el a prezidat ședința de înființare, în aceeași toamnă, a grupului *Criterion*.

Traducere de **Elena BULAI**

Fragment din vol **Mémoire**, I, 1907—1937, Les promesses de l'équinoxe, Gallimard, 1980.